

և գացած սիրելիները կը վերապրին մեզի համար այդ իրերուն, չէ՞նք գինար նկատել թէ տեսակ մը վերտոտի գոյութիւնն կուտայ իրենց. մեր գիտականութեան մէջ զե՞նք որով սակայն մեր կեանքին: Ու երբ մանաւանդ անցած օրերու, անհետացած լէմնեբուտ այդ յաշտութեան լեւն մը, լոյս մը, երբեմն այժմ կը հանձնէ մեր կեանքի մէջ նոր բերելիքի համար, առողջ իսկ ապացուցւած չէ՞լլա՞ր թէ սխալ է որ անքան ինչ անցած ըլլան, իրապէս և ամբողջովին: Վասնզի անէ՞ որ չի կայ, ինչ որ իրապէս ոչինչ է այլևս՝ ինչպէ՞ս զեռ այժմ կրնայ ունենալ գործելու ներկային մէջ, ազդելու: Եթէ հետևաբար կազանդի իրիկունը անցած կեանքին խորհելու իրիկուն է մասամբ, այդ անհրաժեշտութիւնը պէտք է այնքան տարիներ որքան միջոցառուինք. համոզուելով անով մեր անցեալին անհանդուրժեան, մեր ներկային ետես, մեր յաւերթին մէջ անոր գոյութեան:

Միւս կողմէ, իրաւունք ունէր նաև ձեզմէ ան որ կազանդի իրիկունով ապագային մանաւանդ կը խորհէր յոյսով: Վասնզի կազանդին միւս անունը Ամանոր է ու այդ գիշերը առաւելագոյն Գալիլէին նախատեսն է որ կը կատարենք: Եւ ուրովի՞նք, գալիլէին չըմանա՞լ միայն կայ զեռ այդ իրիկուն՝ պարզա՞յ՝ մեր յայտերուն ամէն թեւաբաններովը ապառ երգ անշուշտ զայն լեցնելու, մեր իշխանովը անանդ մեր երեւակայութեան բոլոր աղուար պատկերներովը: Ուրկէ՞ ուրախութիւնը, ինչպէ՞ր որախովի իրիկունը կազանդի գիշերին... Բայց որքա՞ն սխալ պետի ըլլա՞ր խորհիլ թէ այդ ապագան իրապէս բոլորովին պարզապէս ապագակ մըն է ուր ան աղաժը պիտի գրէր: Երբ, նայի՛ ինչո՞ւ պիտի գրէր: Երբ վրայ եթէ ոչ մեր արգէն գիտցածը, մեր անցեալէն ստացածը գործածելով մանաւանդ: Ու զորժապաշար մեր անցեալին միայն աղէկ բաներ չէ որ պիտի անցնին տախտակին վրայ, ու նաև ինչ որ հոն պիտի անցնի ու գրուի, միայն մեր ձեռքէն չպիտի գայ: Եւ այն ուրիշ ձեռքերէն տրոցմէ ալ՝ Գալիլէի փայլան, ամենեւեց կրնան շարի ձեռքեր չըլլալ... Իմաստութիւն է չհետևարար խորհիլ ապագային մեր անցեալը ամբողջ գործածելով և անոր պատկերներն լոյսին մէջ չմոռնալով նաև: Ու թիւին բաժինը նախորդելու...:

Ու վերապէս, մեր սիրելի Արիտապգեանը իր կարգին իրաւունք ունէր երբ կազանդի իրիկունին մէջ կը տեսնէր անոր ներկան, անոր Սեղանը: Կեանքին հաստատուեցած մրցելու անգամը: Բայց չէ՞ր սխալեք երբ միայն այդ սեղանը կը տեսնէր հոն: Կէտք էր խորհնր թէ այդ սեղանը ինքնին ոչինչ կ'աթփէ առանց անոր մօտեցողին, ու մօտեցողը այդ իրիկունն մասնաւորաբար՝ անցեալ մը կը բերէ հետը: Եւ սեղանին վրայէն, անոր ուրախութեան լոյսերուն մէջէն ապագայի մը կը նայի ու պէտք է նայի մանաւանդ...:

Ա. Աւակտեք. — Բայց, վարդապետ, մեր այդ ըսածները կեանքի ամէն օրերու համար ալ կըրնանք ըսել ու ճիշդ են: Ի՞նչ հարկ այն տեսն. կազանդը, Ամանորը մասնաւորաբար տեսնելու,

հանդիսաւորելու անցեալին մեր յաշտութեան օրը գը կրկնեմ, միշտ տխրագին բան մը ունի իր մէջ ինչի, համար:

Վարդապետ. — Անշուշտ որ ըսածներս ճիշդ են կեանքի բոլոր օրերուն համար ալ: Բայց իմ կողմէ շեշտեալ այդ էմբարտութիւններուն չինք կրնար անդարձաւաւ ամէն օր. անոնց վրայ խորհիլ միշտ, էական էմբարտութիւններու խորհուրդին պահանջած լրբութեամբը և ամէն ճիշտաբարութեան խորհուրդի համար իրաւացի՝ ուրախութեամբը: Կազանդի իրիկունը տարւոյն այն իրիկունն է ուր հանդիսաւորապէս պիտի անդրազաննանք այդ էմբարտութիւններուն: Ու կը կրկնեմ Յոյսի իրիկունն մը պէտք է ընենք զայն. ու այդպէս ալ կ'ըլլայ ի՞նչ զիտանք զայն ընել: Ընդլսեմսմ ճնշողի՝ հաւասի իրիկունն մը:

Ա. Աւակտեք. — Կեանքին եզրմէն անդրազաննալ... իմ յաճախած նախորդ զպորթի մէջ փիլիսոփայութեան ուսուցիչ մը ունէինք օրուն ամբողջութիւնն էր — զիտած էինք ալ — Երաժշտութիւնը օգնութեան բերել ամէն անգամ որ ինչպէր ըլլա՞ր կեանքի եղածը բացատրելու: Կեանքին էութեան տեսակը կը շնարար հասկննել ան մեզի ան շնանցնելով մոլորիկին:

Բ. Աւակտեք. — Եւ ալ ճանչցած եմ այդ նոյն ուսուցիչը մը մեզի ալ այդ անգամ՝ Երաժշտութեան եղածը բացատրելու համար կեանքին կը նմանցնէր գայն:

Վարդապետ. — (Ժպտելով) Երկուքունուքսածն ալ կրնայ ճիշդ ըլլալ: Ի՞նչ կ'ըսէր:

— Ա. Աւակտեք. — Ինչպէս որ մեղեդին չի գոյանար, կ'ըսէր, եթէ իր խաղաղանքին շոթը չ'անցնի ու իր տեղը չ'անցնի նորին, այնպէս ալ Կեանքը չ'ըրազործութիւն եթէ իր խաղաղանքին եղեւութիւնը, օրը, տարին չ'երթայ, չ'անուի իր տեղը տալու՝ նոր եղեւութեան, նոր օրին, նոր տարիին: Ըստ իրեն այդ ձեռով եւս պէտք էր մեկնել շերակլիտի խաղը՝ զԿեանքը մասով կոչալ: Բայց նոյն ատեն, կ'ըսէր ան, ինչպէս որ մեղեդին կ'ըսէր իր խաղաղանքին ակնթարթի ներկուրդին հարկաւորութիւնը նոր շօթին մէջ չէ՛ միայն ալ անոր նախորդանքները մօտաւորապէս այդ նորովը կայ իրեն մեղեդին, այնպէս ալ Կեանքը ալ զայն ապրող Անձը իր նոր օրին մէջ հիները ունենալով, նախապէս եղածը իր մէջ գործածելով Կեանք է և Անձ:

Վարդապետ. — Այդպէս է. որքան որ ճիշդ է խորհիլ թէ օրերուն, տարիներուն անցնելովը, մոռնալով մեր կեանքը կանգնի է, նոյնքան և առաւել ու ճիշդ է խորհիլ թէ անցնող մեր Անձին մէջ, անոր ներկային ետին մնալովը, լանցնելովը եւ աւելին՝ այդ ներկային մէջ գործելովը մեր կեանքը իրեն իրաւունքն կ'անք կայ: Եւ ցորչա՞ր Գլագրիքն մեր անցեալէն ոչինչ կորուսած է, հետեւին, մէլերին է մեր անցեալը՝ ամբողջութիւն՝ և նոյնիսկ ի՞նչ է որ մեր ներկային օգեկան պարունակութեան մեծագոյն բաժինը և ու նոր իրեն ձեռնարկ մեկնութեան յառաջ կ'ընեն:

Վ. Աւակտեք. — Մեր ուսուցիչը կ'ըսէր այդպէս թէ մեղեդին նոր շօթերը իրենց նախորդ-

ներս՝ վր իրենց երաժշտական նշանակութիւնը կ'անհետնան. ու մեր կեանքն ալ իր իրաքանչիւր նոր պահուն մէջ իր անցնալովը հազուադէպ լըլտալովը, իրապէս կեանքն ներկայ մըն է. այսպէս լոկ ֆիզիքական, ներթափանչ ներկայ մը պիտի ըլլայ:

Ուրիշ առակներ մը. — Դուն որ դիտես այդպէս ըլլալը, ինչո՞ւ կը տրտիտ հապա կաղանդի գիւշերը...

Բ. Ասակերթ. — Մեր ուսուցիչը կ'ընէր սա-կան տակաւին՝ թէ ինչպէս որ մեղեդիին մէջ ոչ միայն նոր ռոթերը կը հասկցուին հիններով այլ իրենց կարգին իրենց ալ անոնց վրայ դէպի ետ ցլալանովը հետզհետէ զանոնք կը հասկցնեն աւելի, նոր նշանակութիւններով կ'օժտեն, այնպէս ալ կեանքի մը մէջ իր նոր եղածովը ևս անգամ մը կը հասկցուի իր հին եղածը. եթէ, այսպէս, մէկու մը հաստեղծութեան տարիները կը բռնցատուին մասամբ իր մանկութեամբը՝ մանկուտ թիւնը իր Կարգին իր պարունակած առեղծոածներուն լուծումը կ'ընդունի երբ անոր՝ իրեն լըլտալովը ընդող հաստեղ տարիքին մէջէն նստինք. մեծ մարդոց կենսագրիւնները շատ լաւ գիտեն այս բանը, կ'աւելցնէր մեր ուսուցիչը:

Վարդապետ. — Իրաւ. ոչ միայն մեղ անցնալը չէ անցած, հետերինս կը մնայ, այլ նոյնիսկ մեղ կես կ'ընտել միշտ ապրեցնել զայն, նոր օրերուն մեր նոր իրադրոյթներովը զայնքաւ ու զարմեալ իմաստաւորելով, վերաբովորելով զայն:

Գ. Ասակերթ. — Զիչն ըսելով առեղծոածային բան. անցածը անցած է որով չի կայ այլեւ՝ Սիւնայի թիւնը չեղած բանը կը շարունակէ փոխուիլ դեռ:

Վարդապետ. — Իբրեւ արտաքին, առարկայական իրողութիւն է միայն որ անցածը անցած է ու չի կայ այլեւ. բայց իբրեւ հնթակայական, հազիկան իրողութիւն կայ միշտ ու կրնայ վերաբովորուիլ ու վերստին մասնով ու աղպէս նոր իմաստներ աւելնել. որքան անգամներ կը պատահի որ մեր կեանքի նոր փորձառութիւններով իր նոր բաներ կը հասկնանք մեր կեանքին շատոնց անցած եղելութիւնները անոնց կապումը անհեղք. այսպէսով անոնք վերանորոգուած կեանքով մը կ'սկսին ստիլ մեր մէջ նորէն ու աղպէս մեր վրայ. այսպէսով է որ կրնանք հետզհետէ նոր, լոյսեղ, նոր խանդեր հանել մեր անցեալէ՝ մեր ներկան ու ապագան անոնցմով բեղմնաւորելու համար:

Ա. Ասակերթ. — Ու մեր ուսուցիչը կ'ընէր տակաւին. ինչպէս որ մեղեդիին իւրաքանչիւր նոր նոթի մէջ կողմէ այդպէս իր նախորդներուն կապումն է անոնցմով իմաստաւորուելու և զանոնք իմաստաւորելու զոյգ յարաբերութիւններով ու միւս կողմէ միայն չէպի որ յաջորդները հակած է, դէպի զայիք ձգտուած՝ միայն ալ կեանքի ներկայ պահը արժէք ունի միայն այն ատեն երբ իր հոտը հոգնները խառնուած իրմէ հանիլէին վրայ հակած կ'ըլլալը՝ զէպի իրմէ զայիքը պրկուած՝ անոր օտեղծման աղանդով:

Բ. Ասակերթ. — Կը Կարցնէինք այն ատեն մեր ուսուցիչին թէ ո՞ր էր Կարցնէինք մեղեդիին այդ բոլոր տարօրինակ յատկութիւններուն. Իր պատասխանը միշտ նոյնն է՝ ըլլալը. չուն որ աւոր նոթերը արտաքին ձայնեղն մարմինն են միայն այդ նոթերուն խորը ու այդ մարմինն միւլ ջրցաւ աճող ու յայտնուող Երաժշտին կողմէ անոր մէջ զրուած միակ ինտութեան մը՝ զոր կը կոչէր մեղեդիին շերտաշտական իմաստը:

Ա. Ասակերթ. — Ու կը յարէր. նոյնպէս ալ ինչ որ կեանք մը արժէքաւոր կ'ընէ անոր իսկ կուսութեան թափանցուիլն է ստեղծողութեւնը. էական իմաստով մը զոր կը սիրէր Պատմութիւն ևս ու այդ բանին անոր ստուած նշանակութեամբը՝ այդ կեանքին իտեղ կոչել կամ Բարին:

Վարդապետ. — Ու հոտ կը հասկնայիք ան. շուշալ թէ մեր ուսուցիչը այդ ըսողպատութեամբ երաժշտական գործը տեսակետով մը օրինակ, տիպաւ կ'ընդէր առաջարկել կեանքին. Վասնի իրապէս անոր շերտաշտականն է, Մինչ շատերու կեանքին մէջ, «բնականօրէն» որով աստիճան մը անգլիտակցութիւն ապրուած կեանքին մէջ շատ քիչ անգամ այդպէս է, Բայց այդպէս պէտք է ըլլալ որպէսզի կեանքը արժէքաւոր դառնայ, ըլլալ նշանաւոր կեանք, ու գէթ որոշ աստիճանի մեծութեան մը հասնի:

Գ. Ասակերթ. — Բայց նոյնիսկ արժէքաւոր, նոյնիսկ մեծ կեանքի մը մէջ կարեւոր բաժին մը կայ որ զայն ապրողն կախում չէ ունենած եւ չէր կրնար օտնեալ. Զիչը է որ մեր արարքները մեզմէ կախում ունին. բայց կեանքը մեր արարքներէն չի բաղկանար միայն, կարեւոր մասով մըն ալ մեր ձեռքը չեղող եղելութիւններէ ինչ ուսած է ան, պարագաներէ՝ որոնք արտաքին պայմաններէ, յաճախ Բազդէն կախում ունին. Ինչպէս պահանջել այն ատեն որ ապրողը իր կեանքին տարբերուն մէջ դնէ այն միութիւնը զոր ճրաժիշտը փրմէ ստեղծուած գործին բոլոր տարբերուն մէջ կը գնէ:

Վարդապետ. — Բայց ճիշդ հոտ է խնդիրը. կեանքին, գիտակից կեանքին մէջ կարեւոր այն չէ թէ զայն կազմող եղելութիւնները ինչ են իր ատեղալայական իրողութիւն, այլ թէ ինչ է այն իմաստը զոր մէջ կուտանք անոնց, Իականը, այն կեղծ է որով կ'ընդունինք ու կը գործածենք մեր կեանքի պատասխանները. Ու նշանաւորութեան այդ սուղութիւնը եւ պարագաներու այդ օգտագործումը մեզմէ՝ է որ կախում ունին:

Ա. Ասակերթ. — Մեր ուսուցիչը մանաւորութեան մը ևս կ'ընէր. Երաժշտական գործը կ'ընէր, իր իմաստը երաժշտին անոր համար ստեղծած գործը շարունակութեան մէջ կը լրացնէ. անով զոր կ'ստանայ իր վերջնական և զերազոյն կնիքը. Այսպէս ալ մեծ կեանք մը յաճախ իր զերազոյն իմաստը կը յայտնաբերէ ստեղծուող այն մանաւորութեան մը կնիքով. Այսպէս, կ'ըսէր, Սովորատի մանր անոր կեանքին ստուած վերաւորութիւն մը որ միևնույն ատեն վսեմացող այդ կեանքին հետքը: